

Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek¹

Romhányi Beatrix akadémiai doktori értekezése 2018-ban könyv formájában is megjelent. A szerző már évtizedek óta foglalkozik a középkori magyar szerzetesrendek életével, és számos tanulmánya jelent meg a kolduló rendek gazdálkodásáról is. 2010-ben *A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn* címmel látott napvilágot összefoglaló monográfiája a pálos rend gazdálkodásáról. A disszertáció viszont ennél nagyobb szabású munka, már terjedelme is több mint duplája a pálosokról írott műnek, ugyanis mind a négy kolduló rendről szó esik benne. A kötet rövid főcíme: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek* magában foglalja az értekezés fő mondanivalóját, ugyanis arra utal, hogy az eredeti eszmények szerint a ferenceseknek, a domonkosoknak, az ágostonos remetéknek és a karmelitáknak alamizsnából kellett volna fenntartaniuk magukat. A gyakorlatban ez azonban nem mindig valósult meg: a késő középkorban a kolduló barátok is gazdálkodtak és számos ingatlannal rendelkeztek. A négy kolduló rend gazdálkodásának együttes vizsgálatát hasonló előírásaik és hasonló központi szervezetük indokolja. A szerző nem csupán rendtörténetet ír, hanem komplexen közelíti meg a korábban igencsak elhanyagolt témát. A környező lakosság alamizsnájára szoruló kolduló rendek gazdálkodása ugyanis nem tanulmányozható társadalmi beágyazottságuk ismerete nélkül. A szerző ezért górcső alá veszi a rendek környezetének demográfiai, társadalmi, vallási és politikai viszonyait.

A módszertani bevezetést a *Kolduló rendek Kelet-Közép-Európában* című főfejezet követi, amely szélesebb kontextusba helyezi a témát. Romhányi Beatrix a Magyar Királyság mellett a cseh, a lengyel és az osztrák területeket is bevonja a vizsgálatba. A fejezet elején a szerző a négy kolduló rend expanzióját mutatja be a vizsgált régióban. A négy területet egy egységként kezeli, és alfejezetekben mutatja be az egyes rendek megtelepedési stratégiáit, fejlődésüket, virágzásukat. A téma nemzetközi vizsgálatához nagy mennyiségű német, lengyel és cseh nyelvű szakirodalmat dolgoz fel. Az összehasonlító elemzés és a statisztikai eredmények kiértékelése alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a kolduló rendek expanziója sok szempontból hasonló módon zajlott a négy elemzett régióban: jellemző volt a nagyon korai megtelepedés a 13. században, valamint egy másodvirágzás a 15. században. Magyarországon azonban az expanzió és különösen a késő középkori „másodvirágzás” jóval markánsabb volt, mint a környező országokban. Mi lehetett az oka, hogy a kolduló rendek ennyire felülreprezentáltak voltak a késő középkori Magyarországon? – teszi fel a kérdést Romhányi Beatrix.

¹ Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Bp., Martin Opitz Kiadó, 2018. 288 p.

A szerző szerint a kolduló rendek expanziójának egyik feltétele az alamizsna növekedése volt, amely három módon történhetett: demográfiai, gazdasági növekedéssel vagy a kulturális igények változásával. A továbbiakban a disszertáció első főfejezete ezeket a háttérben lévő tényezőket vizsgálja. A térség kolduló rendi kolostorainak 52 százaléka Magyarországon volt, annak ellenére, hogy az ország népessége a vizsgált térségnek 40 százalékát tette ki. A demográfiai elemzés kapcsán a szerző Nyugat-Európára is kitékint. Összehasonlítja a legtöbb kolduló rendi házzal rendelkező Franciaországot Magyarországgal. Ha a népességi arányhoz viszonyítjuk a házak számát, Magyarország nem marad le Franciaország mögött. Romhányi Beatrix az ország népességével kapcsolatban alapvetően Kubinyi András kutatásaira támaszkodik, de némiképp módosítja a jeles középkorász megállapításait, ugyanis véleménye szerint a népesség nem stagnált a 15. század végén, hanem a délről történő folyamatos betelepedéseknek köszönhetően valamelyest emelkedett. Ez a növekedés azonban nincs arányban a kolduló rendek expanziójával, ezért más okoknak is kellett lenniük a háttérben. A gazdasági fejlődés és a kulturális fellendülés sem volt viszont olyan mértékű, mint a kolduló barátok közösségeinek „másodvirágzása”, ezért a növekedés háttérében további indokokat kell keresni.

A következő alfejezetben a szerző a kolduló rendek szerepét – és különösen a 15. századi virágzás okait – vizsgálja Magyarországon. Itt választ is ad a korábban feltett kérdések egy részére. Véleménye szerint a terjeszkedés egyik oka az ország geopolitikai helyzete volt, ugyanis a Balkánhoz való közelsége miatt Magyarország lett a kolduló rendi misszió kiindulási pontja. A *Településhálózat-kolostorhálózat* című alfejezet a kolostorok településpreferenciáját vizsgálja. Ez különösen fontos kérdés a középkori Magyarország esetében, ahol a városok száma jóval alacsonyabb volt, mint Nyugaton. A kolostoroknak megközelítőleg a fele feküdt városokban, központi helyeken, azonban rendenként és időszakonként eltérő tendenciák mutathatók ki. A 15. századra a városok már telítetté váltak, így az új alapítási hullám kolostorai elsősorban mezővárosokban és falvakban jöttek létre.

A monográfia gerincét a *Kolduló rendi gazdálkodás* című főfejezet alkotja, amelynek elején Romhányi Beatrix bemutatja a témával kapcsolatos szakirodalmat és forrásokat. A középkori Magyarország kolduló rendjeinek gazdálkodásával eddig nagyon kevés tanulmány foglalkozott, ezért a szerző szerint nemcsak a források feltárására volt szükség, hanem a módszertan kidolgozására is. A témával kapcsolatos források száma igen korlátozott, mindössze 600 körüli oklevél áll rendelkezésre. A rendi levéltárak közül csak a soproni, a pozsonyi és a gyöngyösi maradt fenn. Forrásainknak nemcsak a mennyisége, de a típusa és tematikája is jóval limitáltabb, mint Nyugat-Európában, chartulariumokkal és obituáriumokkal egyáltalán nem rendelkezünk. Értékes forrásai a kolduló rendi életnek a kolostorjegyzékek, melyek közül a segesvári domonkosok jegyzéke a legjelentősebb. Emellett használhatók még a formuláskönyvek, a számadáskönyvek, a konfraternitás-oklevelek, a pápai oklevelek, a városi számadáskönyvek és a végrendeletek. A szerző kutatásai végpontjának nem Mohácsot választotta, hanem elment egészen a tizenöt éves háborúig. A 16. századi anyagból ugyanis többnyire rekonstruálhatóak a késő középkori állapotok. A források térbeli szóródása sem egyenletes: a legtöbb forrás Erdélyből és a jelentősebb városokból (Sopron, Pozsony, Zágráb, Eperjes, Bártfa, Kassa) származik. A nagyobb apácakolostorok (Nyulak-szigete, óbudai, pozsonyi klarisszák) birtokügyeiről több anyag áll rendelkezésre, de ezek gazdálkodása inkább a monasztikus rendekéhez állt közelebb. A szerző interdiszciplináris megközelítését jellemzi, hogy az írott források mellett felhasználja a régészeti anyagot és a topográfiát is.

Romhányi Beatrix három nagyobb egységre osztja a kolduló rendek bevételeit: az ingatlanokra és járadékokra, az alamizsnára és a kétkezi munkára. Ezek mindegyikével egy-

egy fejezet foglalkozik. Pontosabban: egy fejezet foglalkozik a birtokokkal és az ingatlanokkal, egy másik a járadékokkal és a pénzbeli jövedelmekkel, egy harmadik az alamizsna kérdéskörét járja körbe, végül külön fejezet mutatja be a kétkezi munkából származó bevételeket. Ezekben a fejezetekben Romhányi Beatrix együttesen vizsgálja a négy kolduló rend különféle bevételeit, majd a *Gazdálkodás – elvek és gyakorlat* című részben a korábbiakat összegezve azt mutatja be, hogy milyen gazdasági stratégiákat alkalmaztak a kolduló barátok fennmaradásuk érdekében. Sorra veszi a kolostorok megélhetését fenyegető kockázati tényezőket (például a kegyúr és a monostor viszonyának megromlása, a török terjeszkedése, a népesség csökkenése, előnytelen szerződések), majd rátér az ezeket elhárító gazdasági intézkedésekre. Az alamizsna mellett a birtokokra és a pénzbeli jövedelmekre való támaszkodás általános tendencia volt a késő középkorban, de az egyes rendek gazdasági gyakorlata között szignifikáns eltérések voltak. A szerző nem győzi hangsúlyozni, hogy az ingatlanulajdon megjelenése mellett továbbra is meghatározó maradt az alamizsna. Ennek azonban számtalan formája volt a szó szoros értelmében vett koldulástól a koldulási körzetek bejárásán át egészen a búcsújáró helyek fejlesztéséig és az elittel való személyes kapcsolat kialakításáig. Nem minden gyakorlatban alkalmazott gazdasági stratégia ellenkezett az ideálokkal. A *procurator*, *victricus* vagy *provisor*, azaz a világi gondnok szerepe eredetileg az volt, hogy felügyelje a szegénység eszméjének megtartását, a későbbiekben azonban anyagi támogatásukkal biztossá tették a kolostorok egzisztenciáját. A fejezetben szó esik a kolduló rendi házak bevételeiről és kiadásairól. Ez utóbbiról viszonylag kevés forrásunk van, ezért a kutatás kénytelen a soproni ferences kolostor 16. század elején keletkezett számadáskönyvére támaszkodni. Ebből kiderül, hogy a szerzetesek legtöbbször ruházkodásra és a szőlők megművelésére költöttek, továbbá utazásra és apróbb javításokra. A számadáskönyv az élelmiszer-vásárlásokat is tartalmazza, de a hozzávalók egy részét meg tudták termelni kertjeikben. A nagyobb építkezések és a templom javítása nem a közösség, hanem a világi gondnok hatásköre volt. A szerző megállapítása szerint kolduló rendi jellegzetesség, hogy a közösségek megélhetési költségei és a templom fenntartási költségei teljesen elkülönültek. Az épületek fenntartásáért a város vagy a kegyúr felelt. A magyarországi kolduló rendek további jellegzetessége, hogy a kegyúri támogatás és az alamizsna egyaránt fontos volt megélhetésük szempontjából, csak arányuk lehetett változó.

A könyv legizgalmasabb alfejezete egy esettanulmány, amely *A koldulás gyakorlata: Zsigmond lengyel herceg magyarországi számadáskönyvének tanulságai* címet viseli. Jagelló Zsigmond számadáskönyve a 16. század elejének egyik legértékesebb és legegységesebb forrása. A szerző a számadáskönyv segítségével rekonstruálja a kolduló rendek alamizsnagyűjtési szokásait, valamint a herceg és a kolduló barátok viszonyát. A forrásból kiderül, hogy a domonkosok, a konventuális és obszerváns ferencesek, az Ágoston-rendiek, a karmeliták, valamint a pálosok rendszeresen felkeresték Zsigmondot alamizsnagyűjtés céljából. A herceg a legtöbb pénzt az obszerváns ferenceseknek juttatta, akiket diplomáciai feladatokkal is megbízott. A herceg kedvencei a karmeliták lehettek, akiket többször látott vendégül asztalánál. A szerző rámutat arra, hogy a számadáskönyvben a koldulás egyik bevett gyakorlatát: az alamizsnáért való folyamodást láthatjuk. De vannak adatok a házról házra járásra és az utcai koldulásra is. A hercegtől kapott kisebb összegek a szerzetesek napi megélhetését biztosíthatták.

A kolduló rendi gazdálkodás jellegzetességei című zárófejezet rendekre lebontva mutatja be az általános sajátosságokat. A kolduló rendek közül a ferencesek álláspontja volt a legszigorúbb az ingatlanok birtoklása tekintetében. 1279-től kezdve a rend haszonélvezeti jogot kapott ingatlanjaira, 1322-től pedig birtokképesé vált. A konventuális és a spirituális

(később obszerváns) ág eltérő módon tekintett a tulajdonjogra, az utóbbiak mindenféle tulajdon birtoklását elvetették. Az előírások mellett a helyi körülmények is sokban meghatározták a ferencesek gazdálkodását. Magyarországon a városok kis száma miatt nem támaszkodhattak kizárólag alkalmi alamizsnára, helyette inkább a kegyurak állandó adományaiból tartották fenn magukat. Erre első példa az 1248-ban alapított szemenyei kolostor. Az elvek ellenére több obszerváns kolostor rendelkezett ingatlannal. A többnyire városokban letelepedő, a német polgárság támogatását élvező konventuálisok olykor elfogadtak birtokadományokat. Az obszerváns ferencesek nem fogadtak el ingatlanokat, járadékokat, rendszeres támogatást a városoktól. Egyetlen kivétel a kolozsvári kolostor volt, amely sójövedelemmel rendelkezett. Az obszervánsok az alamizsna mellett leginkább pénzbeli és természetbeni járadékokat fogadtak el. Társadalmi bázisuk a főnemesség, a köznemesség és a mezővárosi polgárság volt. A pénzügyeket mindkét csoportnál a világi gondnok intézte. A ferencesek birtokügyeiről a soproni kolostor esetében maradt fenn a legtöbb adat. A kolostor rendelkezett városi ingatlanokkal, szántókkal, szőlőkkel, rétekkkel, kertekkel, malmokkal. A ferencesek a domonkosokkal ellentétben birtokaikra csak haszonélvezetként tekintettek, nem tartották azokat igazi tulajdonuknak, ezért nem is adták el azokat.

A domonkosok eredetileg nem birtokolhattak ingatlant, ez a későbbiekben megváltozott. 1475-ben IV. Sixtus az egész rendnek engedélyezte az ingatlanbirtoklást. A 15. századtól elterjed a földek bérbeadása, a tulajdonosnak többé nem kellett saját magának felügyelnie a gazdálkodást. Ettől kezdve az alamizsna bizonytalanságának kiegyensúlyozására egyre gyakoribbak lesznek a járadékok és alapítványok, de az alamizsna egy része továbbra is pénzben érkezik, és olykor a szerzetesek is gazdálkodtak. A beszercei domonkos kolostor 1454-es jegyzékéből az látható, hogy a borjáradékok ingatlanokká alakultak át. A segesvári domonkos kolostor gazdálkodásáról számos adat maradt fenn az 1525-ös Fabri-féle jegyzékből. Ebből kiderül, hogy a kolostor kaszálókkel, majorokkal, halastavakkal, malmokkal és jobbágytelkekkel rendelkezett. A domonkos kolostorok fele kapott birtokadományokat, főleg a 15. századtól, de a szerzett birtokokat általában eladták. A század végétől már tartósan birtokolnak ingatlanokat: halastavakat, majorokat, malmokat, jelentős volt az állatállományuk. Néhány esetben jobbágytelkekkel és vámokkal is rendelkeztek. Városi házaik szinte egyáltalán nem voltak. Birtokaik kicsik voltak, és főleg az önellátást szolgálták, a rend leginkább pénzből tartotta el magát. A domonkosok nem váltak valódi birtokosokká, ugyanis a nagyobb birtokadományoktól igyekeztek szabadulni, gyakran adták el azokat. A birtokok eladásából látszik, hogy tulajdonosként tekintettek ingatlanaikra, és nem az alamizsna részének tartották azokat. A rend tagjai erősen kötődtek a városokhoz, főurak és előkelő köznemesek támogatását keresték.

Az ágostonos remeték számára engedélyezték legkorábban az ingatlanbirtoklást, már a 13. század végén átvették a vilhelmiták birtokait. Birtoklásuk sokban hasonlított a domonkosokéhoz, azzal a különbséggel, hogy nem próbáltak megszabadulni az adománybirtokoktól. Ők rendelkeztek a legtöbb birtokkal a kolduló rendek közül. Összetett birtokaik jobbágytelkekkel is rendelkeztek, olykor egész falvak tartoztak hozzájuk. Az ágostonosok tartós birtoklásra törekedtek, és egyes esetekben kolonizációs tevékenységet is folytattak. Pénzügyletekkel alig foglalkoztak, és végrendeletekben is ritkán jelentek meg. Az ingatlanjövödelmek mellett a koldulás számos formája továbbra is jelentős maradt náluk.

A karmeliták birtoklásáról alig maradt fenn adat. Egyedül az eperjesi kolostor gazdasági élete ismertebb, ahol birtokokkal, szőlőkkel és kocsmáltatási joggal is rendelkeztek. Ők alkották a legkisebb lélekszámú kolduló rendi közösséget Magyarországon. Kolostoraik a délnémet rendtartományhoz tartoztak, és a szerzetesek többsége is német volt. A budai és

az eperjesi kolostor esetében számos végrendeleti adományról, alapítványról és királyi alapítványról tudunk. A karmeliták jó társadalmi kapcsolatokat építettek ki, foglalkoztak hitelügyletekkel, alamizsnát gyűjtöttek és értékesítették kertjeik terményeit.

A különbségek mellett számos hasonlóság is volt a rendek gazdálkodása között: nem vettek fel hitelt, nem halmoztak fel pénzt, templomaikat nem a közösség tartotta fenn, hanem a kegyúr vagy a város. Az újabb típusú jövedelmek megjelenése ellenére a kolduló rendi kolostorok nem váltak profitorientált intézményekké, gazdasági tevékenységük célja végig a közösségek fenntartása volt.

A szerző az összefoglalásban megállapítja, hogy az ingatlanbirtoklás megjelenése a kolduló rendeknél nem jelentette a korábbi gazdasági elveik teljes feladását. A koldulás és az alamizsnagyűjtés az egész vizsgált korszakon át fennmaradt, és jelentős részét képezte a rendek bevételeinek. Az ingatlanok főként jövedelemkiegészítésre szolgáltak, és az alamizsna bizonytalanságát ellensúlyozták. Az ingatlanok szerzését sokszor nem is a szerzetesi közösség kezdeményezte, hanem a kegyúr vagy a végrendelkező ragaszkodott hozzá. Jó példa erre a szemeyei ferences kolostor esete, ahol a kegyúr kezdetben természetbeni, majd pénzbeli alamizsnát adott a szerzeteseknek, később pedig birtokadománnyal látta el őket. A birtokok jövedelme nem fedezte a kolduló barátok ellátását, az ingatlanok fenntartását pedig még kevésbé. A birtokokat gyakran csak bérmunkával lehetett megművelni, ami költségessé tette fenntartásukat. Ezért az ingatlanjövedelem, a koldulás és a kétkézi munka együttesen járult hozzá a közösségek megélhetéséhez. A munka egyrészt az önellátást szolgálta, másrészt kis mennyiséget piacra is termeltek, kerti terményeiket eladták. Számos kolostorban dolgoztak kézművesek.

A szerző végső következtetései szerint a kolduló rendi expanzióknak főként társadalmi okai voltak. A szerzetesek alkalmazkodtak a magyarországi társadalmi viszonyokhoz, és nem kizárólag a városi polgárságra támaszkodtak, hanem társadalmi bázisuk szélesebb volt. Erre szükségük is volt, ugyanis a magyarországi városok létszámban és népességben is jóval kisebbek voltak, mint a nyugatiak. Romhányi Beatrix szerint „LeGoff tézise a kolduló rendek és a városiasodás összefüggéséről a késő középkori Magyarországon csak korlátozottan igazolható”. A kisszámú polgárság támogatása mellett a nemesség hatalma és befolyása, az uralkodói támogatás, valamint a mezővárosi polgárság megerősödése és gyarapodása tette lehetővé intenzív terjeszkedésüket. A Mátyás- és a Jagelló-korban pedig olyan jelentős prelátusok támogatták az obszerváns ferenceseket, mint Bakócz Tamás. A növekedés másik oka a kolduló rendek végvidéki jellegében keresendő. Az oszmánok elleni harcok során kiemelt jelentősége volt a délvidéki obszerváns ferences vikariátus új alapításainak. A kolduló barátok tehát egyszerre próbálták megőrizni eszményeiket, ugyanakkor alkalmazkodni a realitáshoz. Gazdasági tevékenységükben is ez az „arany középutas” alkalmazkodóképesség érhető tetten: képesek voltak maximálisan idomulni a helyi társadalmi, gazdasági, geopolitikai viszonyokhoz.

Romhányi Beatrix munkája igazi hiánypótló mű, amely a középkorkutatás egy elhanyagolt szegmensét mutatja be, hagyományos rend- és gazdaságtörténeti kereteken túlmutató módszertana pedig eligazítást ad a téma újabb kutatói számára. A kérdés megértését segítik a táblázatok, grafikonok és térképek. A felhasznált források jegyzéke forrástípusok szerint tagolódik (alapítólevelek, számadáskönyvek, periratok, búcsúengedélyek, jegyzékek, szerződések, vámjövedelmek, végrendeletek stb.). A szerző röviden ismerteti az oklevelek tartalmát, majd közli levéltári jelzetüket, továbbá azt, hogy hol adták ki regesztájukat. A számos tételt tartalmazó bibliográfia a magyar szakirodalom mellett német, angol, lengyel, szlovák, román és francia nyelvű munkákat tartalmaz. A monográfia végén angol nyelvű

összefoglaló, valamint személy- és földrajzinév-mutató található. A könyv szakmai erényei mellett meg kell említeni olvasmányos stílusát. A kötet elsősorban a szakmai közönség érdeklődésére tarthat számot, de a téma iránt érdeklődőknek is ajánlható, ugyanis az adatok és a statisztikák között mindig akad érdekes adalék, amely fenntartja az olvasó figyelmét. Megtudhatjuk például, hogy milyen módon tartósították az Ágoston-rendi remeték a reprezentatív ajándéknak szánt szőlőt, hogy a temetési menetben vezetett lovat és az elhunyt fegyvereit gyakran hagyományozták a kolostorokra, hogy Zsigmond herceg egy drágább paripa és lószerszám értékű összeget adományozott évente a kolduló rendeknek. Vagyis a rengeteg forrásfeltáró munkának köszönhetően betekintést nyerhetünk a késő középkori kolduló barátok és az őket körülvevő társadalom mindennapi életébe.

*Urbán Máté**

* A szerző az ELTE Savaria Egyetemi Központ Bölcsészettudományi Centrum Történelem Tanszékének egyetemi tanársegédje (9700 Szombathely, Károlyi Gáspár tér 4., urban.mate@sek.elte.hu).